

Przezviska motywowane pracą, rodzajem zajęć i zawodów w dyskursie gwarowym

Nicknames motivated by work, names of occupations, and professions
in dialectal discourse

Abstract: The article presents, at the most general theoretical level, the linking of a specific type of onym – the nickname – with discourse, and in a more specific view, the study of the nickname forms with dialectal discourse. In this arrangement of relationships between the onymic plane and the discursive area, the objective of the work – which is the examination of personal nicknames motivated by the names of occupations and professions, as well as those generally motivated by work – is correlated with one of the most essential spheres in the value system of the rural community: work and working. Thus, it reflects the scope of its representation in nicknames functioning within local community communication. The analyzed proprial units illustrate the creative dimension of nicknames that are motivated by work, the occupations performed, or that refer to professional activity. They also clarify their use in speech behavior within community communication, and, considering the older material, within the framework of the historical discourse of the carriers and users of Polish dialects, thereby highlighting the value of territorial variations of the Polish language in preserving and transmitting cultural memory.

Key words: Polish language, dialect, anthroponymic nickname, dialectal discourse

Abstrakt: W artykule przedstawiono na najogólniejszym poziomie problemowym wiązanie konkretnego typu onimu – przezviska – z dyskursem, a w ujęciu konkretyzującym – będących przedmiotem badań nazw przezviskowych z dyskursem gwarowym. W takim ułożeniu odniesień płaszczyzny onimicznej i obszaru dyskursywnego będący celem artykułu ogląd przezvisk osobowych z motywacją od nazw zajęć i zawodów oraz pracą w ogólności skorelowany jest z jedną z najistotniejszych sfer w systemie wartości społeczności wiejskiej – z pracą i pracowaniem. Tym samym artykuł odzwierciedla zakres reprezentacji pracy w przezviskach istniejących w komunikacji wspólnot lokalnych. Rozpatrywane jednostki własne ilustrują wymiar kreacyjny przezvisk mających umotywowanie pracą, wykonywanymi zajęciami, odwołujących się do działalności zawodowej. Unaocniają też użycie tych przezvisk w zachowaniach mownych w obrębie komunikacji wspólnotowej, a zważywszy na materiał dawniejszy – w ramach dyskursu dawnego nosicieli i użytkowników gwar polskich, akcentując tym samym wartość odmian terytorialnych polszczyzny w utrwalaniu pamięci kulturowej.

Słowa kluczowe: język polski, gwara, przezvisko, dyskurs gwarowy

Wstęp

Podstawowe założenie funkcjonalnego powiązania przezwiska jako określonego typu onimu z dyskursem, a w uściślającym układzie zależnościowym – obecności nieoficjalnych antroponimów przezwiskowych motywowanych pracą, rodzajem zajęć i zawodów w dyskursie gwarowym – wymaga przesłanek udowadniających zależności między nimi.

Funkcjonowanie przezwisk w wiejskiej przestrzeni kulturowej jest sankcjonowane w zupełności ich osadzeniem dyskursywnym. Ze względu na odniesienie kreacyjności przezwisk do fenomenu pracy oraz zajęć i zawodów, których wpisanie w wiejski system kulturowy jest ewidentne, postulowana „konieczność uznania kulturowego aspektu nazw własnych i badań nad nimi” – z przyjęciem, że „nazwy nie są już tylko wziernikiem do świata ludzkiej kultury, nośnikami wartości itp., ale same są charakteryzowane za pomocą kategorii kulturowych” (Rejter, 2024, s. 13) – wobec tych nieoficjalnych antroponimów ma zastosowanie, przeto ujmująca generalizująco wymienione uwarunkowania konstatacja, że „nazwy własne są swoistym barometrem zwrotnym kultury, odzwierciedlają ją bowiem, odbijając w sobie. Jednocześnie kulturę współtworzą” (s. 13), staje się wyznacznikiem rozpatrzenia przezwisk antroponimicznych.

Język „nierozzerwalnie związany ze społecznością, która się nim posługuje”, jest „przejawem i składnikiem jej kultury”, gwara – wszak o nią tu przede wszystkim chodzi – jako jeden z istotnych składników „kształtujących poczucie odrębności kulturowej środowiska wiejskiego” tworzy zarazem „podstawowy czynnik spajający społeczność wiejską w jeden mikroobszar językowo-kulturowy”, ściślej: „odrębny, zamknięty mikroobszar językowo-kulturowy z silnym poczuciem przynależności do lokalnej »małej ojczyzny« i solidarności z macierzystą zbiorowością” (Kurek, 2003, s. 11–13). Ponieważ „przezwiska powstają w wyniku wypowiedzi pragmatycznej, w której wyrażenie emocji” łączy „emotywną i intelektualną ocenę Y przez X” (Cieślukowa, 1998, s. 74, 76), znaczący jest także aspekt pragmatyngwistyczny, m.in. ze względu na istnienie przezwisk w gwarach jako „pewnych zamkniętych środowiskach”, np. „w obrębie jednej wsi, gdzie identyfikacja nosicieli przy pomocy nieoficjalnej nazwy osobowej nie sprawia trudności, a przy tym jest wzbogacona o dodatkowe treści pojęciowe czy ekspresywne” (Giedz, 1998, s. 122), oraz immanentność przypisania przezwisk gwarom – „funkcjonowanie przezwisk jest zjawiskiem ogólnogwarowym” (Gala, 2014, s. 419). Powszechność przezwisk w gwarach wraz z nieodmiennym umiejscawianiem się mieszkańców wsi „w centrum wiejskiego obszaru językowo-kulturowego” i zarazem konsekwencją tegoż, że „każdy członek społeczności wiejskiej znajdujący się w centrum rzeczywistości pozajęzykowej cechuje się »zdroworozsądkowym« podejściem do otaczającego świata”, a co za tym idzie, „nazywa rzeczywistość zgodnie ze swoimi potrzebami” (Kurek, 2004, s. 251–252), wiązać trzeba z supozycją, że „charakterystyczne słownictwo gwarowe” na trwałe wpisuje się w „językowo-kulturowy obraz wsi” (Rudnicka-Fira, 2016, s. 188). Wspomniane uwarunkowania łączą się natomiast ze stwierdzeniem, że „gwarowe leksykalne jednostki kulturowe często pełnią funkcję nazw własnych” oraz przezwisk, np. „*Paryciarz* to przezwisko mieszkańca Łomnicy koło Piwnicznej, który z łąki znosi siano w *parycie*, czyli ‘w płachcie’” (Kurek, 2018, s. 206). Ukonkretniając to do warstwy przezwisk, należy zauważyć, że wśród tych nieoficjalnych nazw osobowych są nazwania niemotywowane lekсыką gwarową, ale „nawiązujące do typowo wiejskiej przestrzeni kulturowej, do wspólnej

bazy doświadczeniowej mieszkańców wsi” (Ziajka, 2014b, s. 128). Ostatecznie, tworzywo przezvisk jest „pewnego rodzaju nośnikiem informacji o preferencjach danej wspólnoty w aspekcie wyboru podstaw onomazjologicznych” (s. 122).

Kwestia przezvisk wymaga też pewnych uściśleń terminologicznych. Ponieważ obiektem analiz nie są tutaj konkretne przykłady definiowania przezviska jako nazwy osobowej, wskazane jest przytoczenie najpowszechniejszych ujęć. W terminologii definicyjnej uznaje się, że przezviska są:

- a) fakultatywne, tzn. nieobowiązujące w określonym środowisku używającym przezvisk;
- b) zastępcze – mogące przejmować funkcję sygnifikacji każdej z pozostałych klas antroponimów;
- c) nadawane nie tylko w celu utrzymania większej precyzji w ustalaniu tożsamości mieszkańców w wypadku kilku nosicieli tego samego nazwiska¹, lecz także z przyczyn emocjonalnych;
- d) indywidualne – oznaczające tylko nosiciela i wraz z nim zanikające, względnie dziedziczone;
- e) w przeważającej większości wtórne w stosunku do współczesnych nazwisk;
- f) podczas stawiania się, antroponimizacji – w pochodności odapelatywnej – mające zdolność znaczenia przez apelatywną charakterystykę nosiciela (zob. Gała, 2014, s. 418).

Najogólniej – przezvisko apelatywne od tak samo brzmiącego przezviska antroponimicznego odróżniają przede wszystkim funkcje, albowiem „przezviska antroponimiczne tworzone są z przyczyn ekspresyjnych, ale służą identyfikacji, natomiast przezviska w języku potocznym służą ekspresji” (zob. Cieślíkowa, 2005a, s. 119–120). Ponadto przezvisko antroponimiczne „zostaje przypisane określonej osobie i zaakceptowane albo przez jedną osobę, albo mniejszą lub większą grupę” (s. 120). Należy więc podkreślić, że przezviska antroponimiczne „występujące w gwarach wyróżniają się: tradycyjnością tworzenia i użycia, stabilnością, bogactwem tworzywa zarówno apelatywnego, jak i proprialnego, zróżnicowaniem środków słowotwórczych” (s. 120). Jako że „przezviskiem można obdarzyć osobę albo grupę ludzi” (Cieślíkowa, 2005b, s. 177), nieodzowne jest wyszczególnienie w obrębie tworów przezviskowych grupy antroponimów „w postaci nazw zbiorowości ludzkich niezwiązanych pokrewieństwem” (Ziajka, 2014a, s. 17), tj. przezviska zbiorowego traktowanego jako werbalny znak odrębności grupy osób wyróżnionej z powodu jakiejś cechy reprezentatywnej (zob. Cieślíkowa, 2005b, s. 177–178). Natomiast występowanie przezviska antroponimicznego w mikrosystemach gwarowych² „nadawane[go] z przyczyn emocjonalnych i w celu indywidualizacji osób” uzasadnia celowość wprowadzenia określenia nadrzędnego – „nieoficjalny antroponim”, które „obejmuje wszelkie nieurzędowe nazwy pojedynczych

¹ Z przezvisk służących do identyfikacji nosicieli tych samych nazwisk w danej miejscowości por. miana odwołujące się do zajęć i zawodów zarejestrowane w Wojnowicach (w powiecie raciborskim): Niedźbała Antoni – *Kolarz* [Koloś, do Koloża] ‘robi koła’; Niedźbała Jan – *Elektryk* [Elektryker, do Elektrykera] ‘jest elektrykiem’, Urbas Maria – *Węglarz* [Vũnglōś, do Vũnglōża] ‘handlował węglem’, Urbas Marta – *Stolarz* [Stoloś, do Stoloża] ‘był stolarzem’, a także w Dzierżysławicach (w powiecie prudnickim): Linder Franciszek – *Kuźnik* [Kuiźnik, do Kuiźnika] ‘był dawniej kuźnikiem’; Linder Józef – *Stolarz* [StoloŹś, do StoloŹża] ‘był stolarzem’ (zob. Pluta, 2001, s. 442).

² Z jednoczesnym uwzględnieniem jednego z wyznaczników odróżniających przezvisko indywidualne od zbiorowego – przejścia do innej kategorii antroponimicznej, tj. „do innego obiegu komunikacji – z mikro- do makrowspólnoty” (Cieślíkowa, 2005b, s. 177).

osób” i pozwoli umieścić przezwiska obok innych nazw³ (Łobodzińska, 1998, s. 241). Gwoli uogólnienia: z zakresem „terminu »przezvisko« nierozdzielnie wiążą się fundamentalne kwestie dotyczące zarówno jego funkcjonalnego aspektu (a więc tego o charakterze stricte onomastycznym)”, jak i kwestie „aspektu socjolingwistycznego i kulturowego, obejmującego sposób kreowania przezviska oraz jego genezę” (Ziajka, 2014a, s. 17–18).

Odnosnie do konkretnego materiału gwarowego należy zauważyć, że przezwiska spotykane w gwarach polskich mają różną motywację. Są np. przezwiska: człowieka, który dużo mówi, por. *Klekot*⁴ koziel, prud⁵ (*klekot* ‘człowiek dużo mówiący, gaduła’ tcz, Śl pn, Maz pn, Pom pd)⁶; człowieka chudego, por. *Mizerak* szl; człowieka utykającego, por. *Kuśtyga* konec (*kuśtyga*, *kośtyga* ‘człowiek kulawy’ iż, Mp); pijaka, por. *Ożarciuch*, *Obżarciuch* Niem (*ożarty* ‘pijany’ śl); człowieka udającego pana, por. *Szlachcic* dąb-tar; człowieka siwego, por. *Siwoń* radzym. Gwary odzwierciedlają też prawidłowości funkcjonowania przezvisk: *ty Sufraganie!* brzes-mp⁷, *ty stara Boduro* pd-usch ok Nowego Sącza (por. przezvisko *Bodura* ‘człowiek niedołączny, także próżniak mogący zarabiać, a chodzący po jałmużnie’ pd-usch ok Nowego Sącza). Przedmiotem niniejszych rozważań – a za punkt wyjścia przyjęto wspomniane uwarunkowania płaszczyzny onimicznej i obszaru dyskursywnego – czyni się gwarowe przezwiska osobowe motywowane pracą oraz z motywacją od rodzajów zajęć i zawodów, których podstawą są nazwania pochodzące z opracowań źródłowych – ekscerpca materiałowa z kartoteki *Słownika gwar polskich* (Nitsch, b.d.) i wybranych słowników gwarowych (*Słownika gwar polskich* – Karaś, red., 1977; red., 1979–1982; Kucharzyk, red., 2015–2023; Okoniowa, red., 2001–2014; Reichan, red., 1983–1991; red., 1992–1998; *Słownika gwary zagnańskiej* – Długosz-Kurczabowa, 2020; *Słownika dialektu kurpiowskiego* – Gadomski, 2022; *Słownika gwar polskich* Karłowicza – Karłowicz, 1900–1911; *Słownika gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* – Kołodziejczykowa i Sobolewska, red., 2014; Perzowa i Kołodziejczykowa, red., 2002–2006; Sobolewska, red., 2018–2023; Stamirowska, red., 1987–1991; Stamirowska i Perzowa, red., 1993; *Słownika gwar śląskich* – Wyderka, red., 2000–2020) oraz – uzupełniając – także z przywołanych opracowań (Barańska, 2009; Kleszcz, 1998; Kowalska, 2010; Kurdyła, 2014a, 2014b; Łobodzińska, 1998; Pluta, 1973, 2001; Rudnicka-Fira, 2016; Szczepankowska, 1998; Ziajka, 2014a, 2014b).

Wprowadzeniem do rozpatrzenia przezvisk motywowanych pracą, rodzajem zajęć i zawodów w utrwaleniu dyskursu gwarowego będą dwie dokumentacje istnienia tych onimów w obiegu społeczno-komunikacyjnym i w języku – dotyczące nazw przezviskowych

³ Te „inne nazwy” to żywe hipokorystyki imienne i inne potoczne formy imienia, zniekształcone lub skrócone formy nazwisk, antroponimy motywowane semantycznie nazwiskiem, feminatywy, żywe formy patronimiczne, realne określenia odmiejskowe (Łobodzińska, 1998, s. 241).

⁴ W poświadczeniach materiałowych stosowany jest ortograficzny zapis przezvisk.

⁵ W artykule określenia gwarowe opatrzone są umieszczonymi w indeksie dolnym skrótami odnoszącymi się do terytorium stosowania tych wyrazów. Wykaz skrótów lokalizacji geograficznych zamieszczono na końcu artykułu.

⁶ Podłożem motywacyjnym analizowanych mian są przytaczane podstawy apelatywne, parafrazy umotywowane (typu ‘ojciec był *κ-em*’) albo (poprzedzane skrótem *por.*) wskazania na adekwatne nazwotwórcze tworzywo (wiele) motywacyjne przezvisk – prymarnie z tej samej gwary, z której pochodzi antroponim przezviskowy, albo innogwarowe. Motywacja niektórych antroponimów nieoficjalnych jest niejasna (miejsca te sygnalizowane są informacją „niejasne”).

⁷ Traktowane też jako wyzwisko, por. *sufragan* ‘wyzwisko’: *Ty sufraganie!* bus.

spotykanych na Mazowszu, por. „Pogardliwe przezviska dawane niechętnym do pracy i niedbałym parobkom brzmią: *ubój* (tępy i leniwy), *ultaj*, *niezdara*, *zadarejko*, *piecuch*, *włóczyki*”, „nieroboczym dziewczętom: *wańtuch*, *legat*, *klempa*, *larwa*, *wałkoń*”, natomiast „[c]hwaląc parobka, mówią iż jest on: *robociqż*” (Kolberg, 1964, s. 32), oraz odnoszące się do współczesnych przezvisk polskich, por. wydzielane wśród antroponimów motywowanych apelatywami przezviska od wykonywanego zawodu lub zajęcia, np. *Cieśla* ‘od zawodu’, *Dachówka* ‘wyrabia dachówki’, tworzą przeniesienia rzeczowników będących nazwami zawodów, np. *Bednarz*, *Cukiernik*, *Czapnik*, *Kominiarz*, *Krawiec*, *Malarz*, *Ogrodnik*, *Piekarz*, *Szenc* (zob. Łobodzińska i Tomczak, 1988, s. 89–91, 106).

Przezviska w utrwaleniu dyskursu gwarowego

Wśród przezviskowych antroponimów nieoficjalnych w gwarach polskich przezviska umotywowane pracą, wykonywanymi zajęciami oraz odwołujące się do działalności zawodowej⁸ mają znaczną reprezentację. Jednostki wypisów materiałowych tworzą pokaźny zbiór. Dokonywany opis zebranych antroponimów daje możliwość przybliżenia sfer ich kreacyjności w uwzględnianym zakresie (a tym samym waloru ekspresywnego nazw przezviskowych), umożliwia przeprowadzenie podziału semantycznego jako zasady nadrzędnej w niniejszych dociekaniach (bez odnoszenia się szczegółowo do właściwości strukturalno-gramatycznych) i zarazem wyznaczenie głównych płaszczyzn badania. Analizowane są antroponimy przezviskowe wskazujące pojedyncze osoby oraz odnoszące się do określonej grupy osób lub określonych zbiorowości ludzi.

Przezviska odnoszące się do pojedynczych osób. Przezviska indywidualne

Ogląd istniejących w obiegu gwarowym przezvisk motywowanych pracą, rodzajem wykonywanych zajęć i działalności zawodowej daje możliwość wyróżnienia podstawowego kompleksu antroponimów przezviskowych odnoszących się do pojedynczych osób (chodzi o antroponimy przyjmujące formę liczby pojedynczej). Sporadyczne są miana dotyczące więcej niż jednej osoby (ściślej – wielości osób, lecz nie zbiorowości⁹, przyjmujące formę liczby mnogiej), a więc uogólniające. Rozpatrzenie ich pod kątem etymologiczno-motywacyjnym ujawnia wielość podstaw apelatywnych w tworzeniu tych onimów, przyjmowane zaś – jako prymarne – kryterium znaczeniowe ich ujęcia klasyfikującego umożliwia wydzielenie głównych grup oraz przypisanie do nich konkretnych jednostek onimicznych.

⁸ Uwzględniane są też przezviska odnoszące się do funkcji rozumianej jako mająca być wykonana przez kogoś określona praca, mający być spełniony określony obowiązek, np. *Szmeke* ‘przezvisko nadawane niegdyś strażnikom tabacznym’_{bl}. Nie są rozpatrywane przezviska motywowane funkcją w znaczeniu godności, urzędu, pozycji w hierarchii zawodowej, służbowej itp., jak: *Sufragan* ‘przezvisko żartobliwe’_{bus, kiel}, *Sufragan* ‘przezvisko dokuczliwe, używane powszechnie przez przekupki w Chrzanowie i Trzebinii’_{Chrzanów, Trzebinia}, *Sufragan* ‘dotkliwie przezvisko’_{brzes-mp}.

⁹ Pluralne formy przezvisk określające zbiorowości zaprezentowane będą dalej.

Przezviska osobowe motywowane pracą. W zebranych materiale reprezentowane są przezviska odnoszące się do pracowania. Jeden ze zbiorów rozpatrywanych nazw tworzą przezviska motywowane stosunkiem do pracy. Są tu przezviska: człowieka pracowitego, por. *Chama* prud, *Chamida* krap (*chamać* 'dużo i ciężko pracować w celu szybkiego dorobienia się' ^{ciesz, ŚlCiesz}) człowieka, który zapomina o obowiązku, o pracy i traci czas na rozmowach, por. *Lela* prud, *Lelek* prud (*lela* 'człowiek, który, zamiast pracować, marnuje czas na próżnych rozmowach' prud, *lelkować* 'chodzić sobie i nic nie robić' bus); człowieka, który nie ma chęci do pracy, por. *Ligęza* bial-podl (*ligięza* 'leżuch, człowiek, lubiący leżeć, pokładać się' bl); człowieka, któremu się nie chce pracować, a który tylko ciągle gdzieś się włóczy, por. *Włóczykij* gor (*włóczykij* 'lekkoduch, człowiek lubiący się wałęsać' lim); próżniaka mogącego zarabiać, a chodzącego po jałmużnie, por. *Bodura* pd-usch ok Nowego Sącza (niejasne)¹⁰. Materiał gwarowy poświadcza występowanie przezviska człowieka nic nierobiącego, por. *Płaneta* bus (*płaneta* 'człowiek pospieszany' opocz), *Płanetnik* bus (*płanetnik* 'człowiek pospieszany' opocz, *płanetnik* 'człowiek narwany' bl). W przezviska wpisana jest dwubiegunowość tempa wykonywania pracy: ludzi robiących wszystko prędko, por. *Pótnagiel* tarnob (*nagielka* 'człowiek nagły, porywczy' olk, *naglec* 'człowiek porywczy' ciesz); osób bardzo powolnych w pracy, robiących coś bardzo powoli, por. *Lelum Polelum* gor (*lelum polelum* 'człowiek rozlaży, powolny, bez energii; powoli, leniwie' tarn, w odniesieniu do pracy por. też: *lelum polelum* 'bardzo powoli' konec – por. *Co to za robota, lelum polelum* Sierosławice, konec, *lelum polelum* 'bardzo powoli, ślamazarnie' dąb-tar, *lelum polelum* 'opieszale' ostrol). U podłoża przezvisk leży biegłość w pracy, zdolność jej wykonywania, stąd przezvisko nieudolnego, niemającego umiejętności lub uprawy robotnika, por. *Żgacz* Wełnowiec-Katowice (*żgacz* 'niedołęga' tar-gór). Naznaczone są osoby źle pracujące, stąd przezvisko dawane partaczowi, por. *Karpaniec* lim (*pokarpać* 'połatać niedbale' myślen, Mp pd-zach, *karpaczka* 'łatanie, cerowanie byle jak' n-tar, *karpać* 'szyć, zwykle byle jak, łatać' n-tar, Mp pd, *karpać* 'szyć, a nie umieć' lim). Gwary odzwierciedlają współzależność nastawienia do pracy, tempa jej wykonywania oraz biegłości w niej, stąd przezviska osób leniwych, pracujących powoli bądź niedokładnie, por. *Dziamdziak* chrzan (*dziamdziak* 'człowiek niezaradny, powolny; fajtapa' gliw, *dziamdziać* 'pracować powoli i niedbale' lubl, *dziamdziać* 'robić coś niedbale, niechłujnie; paprać' tar-gór), *Kipiak* chrzan (od gw. *kipieć* 'siedzieć nad jakąś robotą, drzemiąc' brzes-mp), *Paparak*, *Papraki* chrzan (*paparak* 'niedbały w pracy' iłż, *paparak* 'niedbale wykonujący robotę' lim, *paparak* 'nieporządnie robiący' myślen, krak, *paparak* 'człowiek źle, niefachowo wykonujący pracę' rawic, *paparak* 'zły fachowiec' ryp, *paparak* 'kiepski majster' koniń, *paparak* 'kiepski robotnik' jas, *paprać* 'robić coś niedbale' rzesz).

¹⁰ Odwołując się do swoistej postawy i hierarchii wartości cechujących tradycyjną chłopską społeczność, „w której jednym z podstawowych kryteriów oceny bliźniego jest jego stosunek do pracy”, toteż „pracowitość jest najważniejszą zaletą człowieka”, natomiast lenistwo przeciwnie – „niczym nie może być usprawiedliwione”, człowiek, który nie lubi pracować, w gwarze łomżyńskiej napiętnowany jest następującymi przezviskami: *leń*, *leniuch*, *legat*, *legat śmierzdzący*, *legat bezdeny* (nazwa *legat* funkcjonuje w gwarze już tylko w znaczeniu wtórnym, dawne znaczenie 'poseł, wysłannik' zatarto się w świadomości mówiących), *leń korunny*, *leń przebrzydły*, *wałęcha*, *wałęsa*, *niedbaluch*, *niechcemnik*, *niechciej*, *bezrobotnik*, *lewus*, *próżniak*, *obibok*, *omykiel*, *waniugacz*, *wańtuch*, *pasożyt*, *nierób*, *leser*, *nygus*, *wałkoń*, *łajdak*, *hultaj*, *bałamut*, *darmozjad*, *truteń*, *bumelant*, *symulant* (Szczepankowska, 1998, s. 117, 123).

Przezviska motywowane rodzajem zajęcia, zawodu. W analizowanym materiale gwarowym powszechnie reprezentowane są przezviska od rodzaju wykonywanego zajęcia lub od uprawianego zawodu. Wyróżnić w ich obrębie można swoiste grupy nazwowe.

Mieszczą się tu przezviska osób od **wykonawców** zajęć i zawodów: gotujących i przyrządzających potrawy, zajmujących się prowadzeniem kuchni, tj. kucharzy, por. *Parzymięso*^{ośw}, *Parzygnat*^{kęp} (*parzygnat* żartobliwie 'kucharz'^{bl}, *parzygnat* pogard. 'kucharz, kucharka, sługa'^{bl}); zajmujących się murowaniem, tj. murarzy, por. *Murarz*^{n-sąd} (od zawodu, *mularz* 'ten, co buduje domy murowane'^{lim}); trudniących się malowaniem m.in. pomieszczeń, budynków, tj. malarzy, por. *Mazak*^{prud} (*mazać* 'bielić wapnem za pomocą pędzla lub słomy'^{niż}, *mazacz* 'pędzel do wapna'^{myślen}, *mazak* 'pędzel do malowania'^{lim}); zajmujących się ubojem zwierząt, tj. rzeźników, por. *Rzeźnik*^{Poronin} (*rzeźnik* 'rzeźnik'^{tcz, lip, biał-podl, opocz, kroś, iż}, *rzeźnik* 'człowiek trudniący się rzeźnictwem'^{ostrot}). Wśród takich przezvisk są miana odnoszące się do osób wykonujących tradycyjne profesje, rzemieślników, np.: wykuwających w kuźni przedmioty z żelaza, zajmujących się też kuciem koni, tj. kowali, por. *Kowal*^{Poronin} (*kowal* 'rzemieślnik pracujący w kuźni, zajmujący się wykuwaniem nieskomplikowanych przedmiotów z żelaza, kuciem koni, itp.'^{os-maz}), *Kowolik*^{lim} (od *kowal*), *Kowal*^{prud} ('syn jest kowalem'), *Kowal*^{prud} ('on jest kowalem'); szyjących ubrania, tj. krawców, por. *Krawiec*^{prud} (*krawiec* 'człowiek zawodowo zajmujący się szyciem odzieży'^{mist, Raj-Karwina, karw [RCzes], ciesz, biel, pszcz, Jastrzębie-Zdrój, wodz, ryb, tys, Borowa Wieś-Mikołów, mik, Piekary Śląskie, tar-gór, lubl, gliw, rac, koziel, strzel-opol, oles, głub, krap, Szczepanowice-Opole, opol, klucz, prud, nam, nys, oleś, bił}), *Krawczyk*^{prud} (*krawczyk*^{ostrot, przas}), *Krawcocyk*^{lim} (*krawcocyk* – zdrobnienie od *krawiec*); *Śnajdry*^{lim} (od niem. *Schneider* 'krawiec', por. *sznajder*, niem. *Schneider*,^{ryb, Spisz [CzSt], n-tar}); naprawiających uszkodzone garnki, por. *Garncarz*^{chrzan} (nawiązanie do znaczenia podstawowego wyrazu *garncarz* „na zasadzie konwencji – mężczyzna naprawiał uszkodzone garnki, więc nazwano go garncarzem” – Ziajka, 2014a, s. 201); zajmujących się wytwarzaniem wyrobów koszykarskich, zwłaszcza wyrabiających kosze, tj. koszykarzy, por. *Koszykarz*^{opol} (*koszykarz* 'wyrabiający koszyki'^{opol}), *Koszyczek*^{Poronin} (*koszyczek*^{n-tar}); zajmujący się wyrobem wozów i części do nich, tj. kołodziejów, por. *Kołodziej*^{prud} ('ojciec był kołodziejem'); wyrabiających przedmioty z drewna, tj. stolarzy, por. *Stolarz*^{prud} ('był stolarzem'); zajmujących się ręcznym wyrobem tkanin, tj. tkaczy, por. *Tkacz*^{prud} (*tkacz* 'mężczyzna zajmujący się tkaniem'^{powszechne}), *Tkaczyk*^{prud} (*tkaczyk* 'tkacz'^{sand, Mp}). Gama profesji motywujących przezviska jest znacznie szersza, por. *Kamieniarz*^{chrzan} (nawiązanie do znaczenia podstawowego wyrazu *kamieniarz* „na zasadzie konwencji – mężczyzna tłukł kamienie na drodze, więc przezwano go kamieniarzem” – Ziajka, 2014a, s. 201), *Tamiarz*^{chrzan} – przezvisko mężczyzny, który pracował przy budowie umocnień przeciwpowodziowych, tam; *Kolejarz*^{n-sąd} ('pracuje na kolei'); *Aptekarka*^{lim} (od *apteka* 'właścicielka apteki'). Odnosi się to także do zawodów rzadkich, por. *Flajszbyszauer*^{prud} ('badał mięso', niem. *Fleischbeschauer*); *Derkacz*^{n-sąd} (od nazwy ptaka – derkacza) – bada ptaki, jest ornitologiem.

Z innych odniesień do zawodów wskazać trzeba nazwy związane z: **zamiłowaniem** do danych zajęć zawodowych, por. *Mechariku*^{opol} (*Mechanik*) ('lubi naprawiać maszyny'); sposobem wytwarzania czegoś, por. *Skrobiki*^{lim} (od *skrobać* – 'chodzi o skrobanie łyżek'); wyglądem przedstawicieli danego zawodu, por. *Pyra*^{śrem} (*pyra* 'ziemniak'^{n-tom, szam}, *pyra* 'duży ziemniak'^{konin}) – bardzo gruby piekarz.

Notowane są przezwiska urzędników zajmujących się sprawami administracyjnymi i innymi dotyczącymi działalności instytucji, np. przezwisko pisarza gminnego, por. *Posesor* (zamiast: *asesor*)^{Poronin}.

Rejestrowane są przezwiska odnoszące się do niektórych **funkcji**. Dotyczy to osób sprawujących straż, pilnujących czegoś: strażników tabaczných, por. *Szmeke*^{bl} (*szmek* ‘strażnik tabaczný, przeznaczony do chwytania kontrabandy’^{Maz}); stróżów wiejskich, por. *Bacyk*^{chrzan} (gw. *baczyć* ‘zwracać uwagę, patrzeć, strzec, pilnować’^{bl}) – przezwisko mężczyzny, który pełnił we wsi funkcję stróża. Występują przezwiska równe nazwom posług kościelnych, por. *Kościelny*^{lim} (od *kościelny* – por. *kościelny* ‘posługujący w kościele’^{n-tom, kal, włod, piń}, *kościelny* ‘usługujący w kościele’^{bus, gar}, *kościelny* ‘posługacz kościelny’^{os-maz}, *kościelny* ‘sługa kościelny’^{tarn}); *Organista*^{lim} (od *organista* – por. *organista*^{wiel, n-tar, myślen, krak}, *organista* ‘grający w kościele na organach’^{żyw}), *Organista*^{n-sąd} (‘gra na organach w kościele’), a także miana odnoszące się do wykonywanych regularnie czynności w kościele, por. *Południk*^{prud} (ponieważ ‘dzwonił na południe’).

Odrębnie sytuują się przezwiska robotników: robotników folwarcznych, por. *Kasarniak*^{opol} (por. *kasarnia* ‘miejsce zakwaterowania żołnierzy; koszary’^{si}; w koszarach nieużytkowanych przez wojsko często zamieszkiwała ludność cywilna); robotników fabrycznych, por. *Kuźniak*, *Kuźniaki*^{świętokrz} (‘rolnicy przezywają robotników fabrycznych „kuźniakami”’), *Trepkarz*, *Trepkarze*^{świętokrz} (‘rolnicy przezywają robotników fabrycznych „trepkarzami”’), por. *trep* ‘but bez pięty, z drewnianą podeszwą’^{kiel}, *trep* ‘obuwie bez pięt, z drewnianą podeszwą i skórzanym wierzchem’^{itż}, *trepy* ‘drewniane chodaki’^{Kiel}, *trepki kuźniarskie* ‘rodzaj obuwia bez pięt ze skórzanym wierzchem’^{Kiel}, używanego również przez chłopów pracujących w górnictwie oraz w kuźnicach), *trep czar* ‘przezwisko człowieka chodzącego w trepkach’^{bl}); robotników huty, por. *Pantoflarze*^{opol} (*pantoflarz* ‘robotnik huty „Małapanew”’^{opol}, por. *pantofle* ‘rodzaj obuwia z drewnianym spodem’^{pszcz})¹¹.

Nadawanie przezwisk obejmuje osoby zajmujące się handlem: handlarza, przekupy, por. *Pachciara*^{kiel} (por. *pachciarz* pogard. ‘handlarz’^{sier, radomsz}), handlarki, przekupy, por. *Pachciarka*^{kiel} (*pachciarka*^{ciech, bl}), a także osoby handlujące czymś konkretnym: handlujących kiełbasami, por. *Kiełbaśnik*^{białos, n-tar}, osoby sprzedające cebulę, por. *Cebularz*^{bl}; osoby handlujące owocami, por. *Papes*^{koniń} (niejasne); osoby zajmujące się obwoźną sprzedażą mazi po wsiach, por. *Maziarz*^{rzesz}; osoby trudniące się sprzedażą piasku, por. *Piaskarz*^{opol}; sprzedających tulipany, por. *Tulipan*^{n-sąd}. Przewiska otrzymywali też domokraczy skupujący coś konkretnego, por. *Skurczarz*^{chrzan} – przezwisko mężczyzny, który ‘jeździł po okolicznych wsiach i kupował skórki z królika’; *Gęsiarz*^{prud} (‘kupował gęsi’) – przezwisko skupującego gęsi.

Wśród rozpatrywanych nazw osobowych znajdują się przezwiska: od **zajęcia ojca**, por. *Leśnicki*^{Poronin} – ‘bo ojciec był leśniczym’; *Kowal*^{opol} – ‘ojciec przezywanego był kowalem’; *Krawcok* – od *krawcok* ‘syn krawca’^{lim}, *Krawiec*^{prud} – ‘ojciec był krawcem’; *Kołodziej*^{prud} – ‘ojciec był kołodziejem’.

¹¹ Por. w tym kontekście: „– Mamulko! Kupcie mi kitel i pantofle! Idan w hajsiołtry [idę do huty, tj. ‘będę hasiarą, czyli robotnicą uprząającą żużel i popiół w hucie’]! Co ci tyż do głowy prziszło, Marzata! Przecan niy bandziesz jak te kitłołtrze [obraźliwie ‘robotnicy’] i pantoflołtrze dziyń w dziyń bez wieś lołtać coby cie łobmółwali!”

Swoisty typ nazw tworzą przezviska: od typowych **narzędzi i urządzeń** używanych przez konkretnych fachowców: przezvisko szewca, por. *Kopyciarz* prud, strzel-opol, ryb, jas, tarnob (por. *kopyto* 'forma drewniana na but' ciesz, pszcz, wodz, tys, tar-gór, ryb, rac, koziel, strzel-opol, opol, prud, nys, oles); przezvisko praczki, por. *Pralka* suw; od używanego materiału do wyrobu swoich produktów: przezvisko ludzi wyrabiających koszyki, por. *Prętkarz* opol, *Witkarz* opol; od miejsca zatrudnienia: pracujących na folwarku, por. *Pańszczarz* opol (*pańszczarz* 'chodzący do dworu na robotę, na pańskie' bi), *Pańszczarze* opol; pracujących we dworze (tj. w folwarku), por. *Dworzanin* opol, *Dworzan* opol; pracujących w kopalni, tj. górników, por. *Kret* Świątokrz ('rolnicy przezywają górników „kretami”'); pracujących w hucie, por. *Kuźnik*, *Kuźnicy* opol; pracujących w cementowni, por. *Fabrykant*, *Fabrykanty* Groszowice-Opole; od branego jedzenia do pracy: hutnika noszącego placki do pracy, por. *Plackarz* koziel, strzel-opol; robotnika ze wsi noszącego placki do pracy, por. *Plackarz* Wełnowiec-Katowice.

Są przezviska z odwołaniem **do nauki zawodu**, np. przezvisko uczącego się na szewca, por. *Szewczykowski* tarnob, do wykształcenia zawodowego, por. *Dzindzinier* lim – 'od wyrazu „inżynier” w formie gwarowej’.

Oczywiste, ze względu na głównie wiejskie funkcjonowanie gwar, są przezviska związane ze sferami gospodarską, rolniczą i ogrodniczą, a ściślej – odnoszące się do prowadzących gospodarstwa, zajmujących się hodowlą zwierząt, rolnictwem, uprawiających ogród. Mianowicie, przezvisko *Świniarz* Niem, dąb-tar bierze się od nazwy *świniarz*, tj. 'człowiek zatrudniony przy świniami'; *Świniarz* – 'przezvisko mężczyzny, który hodował świnie' chrzan; *Skierdź* suw – od nazwy *skierdź*, tj. 'pastuch, który pasł krowy całej wsi'¹²; *Kopacz* olsz (jako 'przezvisko dawane komuś, kto nieporządnie je') – od grabarzy, tj. kopaczy, lub ludzi uczestniczących w wykopkach ziemniaków, tj. kopaczy. Wyróżniają się przezviskowe antroponimy nieoficjalnie określonego rodzaju zajęć i działalności, które są – jako niezbędne – rozpowszechnione w obrębie społeczności wiejskiej, por. *Misiek* dąb-tar (*misiek* 'człowiek zajmujący się kastrowaniem zwierząt' tuch, nidz, mław, *misiek* 'człowiek, który kastruje' lip, płoc, *misiak* 'człowiek zajmujący się kastrowaniem zwierząt' opocz, konec, od *miśkować* 'kastrować' opat, p-tryb, myślen, krak, gor, tarn, n-tar, rzesz, lim, piń, bus, lub, głub) – kastrował wieprze.

Badany materiał odzwierciedla przezviska gospodarzy: gospodarującego wieśniaka, por. *Bęcher* złotow (niejasne); człowieka niedbałego, złego gospodarza, por. *Klunkier* klucz, nys (z niem. *Klunker*); bogatego gospodarza, por. *Parchacz* pułt (*parchacz* 'bogaty gospodarz' pułt, por. też: *parch* 'bogaty gospodarz' grudcz, *parch* 'pan dużego majątku' ryp, *parch*, *parchy* – przen. 'wielcy panowie, obszarnicy' złotow), *Plewniak* Wr, Mr (*plewniak* 'bogaty gospodarz' Wr); gazdy, pierwszego gospodarza we wsi, por. *Backa* lim (od *baca*); ubogiego, biednego gospodarza, por. pogard. *Kołtuniak* Wr, Mr, giż (por. *kołtuniasty* od *kołtun* 'zbity kłęb włosów na głowie powstały na skutek choroby skóry' olsz, ełc, szczyc), *Plewniak* Wr, giż, pis (*plewniak* 'niezamożny właściciel gospodarstwa wiejskiego' Wr, giż, pis), *Klunkier* nys. Znane są przezviska od wykonywania prac gospodarskich, hodowlanych i polowych: osób, które lubią macać kury, w ogóle zajmować się tylko drobnymi sprawami gospodarskimi, por. *Macykura* kiel (od *macać*, *kura*, por. też: *macykura* 'o człowieku, który pracuje powoli, opieszale' oles); ludzi,

¹² Należy tu wspomnieć o zwyczaju nadawania wzajemnie przezvisk w obrębie grupy osób związanych danym zawodem, wykonywaną czynnością; np. pasterze często nadawali sobie przezviska, miały one oczywiście różną motywację, por. *Kraciata* radomsz – przezvisko od kraciastego palta.

którzy hodują kozy, por. *Koziarz* _{prud} (*koziarz* ‘hodowca kóz’ _{koniń}); żniwiarzy, por. *Żeńca* _{tarnob} (*żeńc* ‘żniwiarz’ _{białos}, *żeńczarz* ‘żniwiarz’ _{wad, Rzesz}). Wskazać można przezwiska utworzone od uprawy czegoś: człowieka uprawiającego dużo cebuli, por. *Cebulkarz* _{prud} (*cebularz* ‘człowiek trudniący się uprawą dużej ilości cebuli’ _{dęb, łęcz}); człowieka uprawiającego bób: *Bobiarz* _{Karwina, Ciesz [RCzes]} (*bobiarz* ‘człowiek uprawiający bób; hodowca bobu’ _{Ciesz [CzSt]}).

Przezwiska występują wśród hodowców pszczoł, por. *Ulisie* _{lim} (*uliś* – forma zdrobniała od *ul*) – ludzie zajmujący się pszczelarstwem.

Są przezwiska tworzone od nazw osób zbierających dziko rosnące rośliny, owoce, por. *Grzybiarka* _{kroś} – od nazwy *grzybiarka*, tj. ‘kobieta trudniąca się zbieraniem grzybów’ (przezwisko odbierane jako ujma); *Kurkacz* _{tarnob} – ‘bo zbierał purchawki’; *Borówczarka* _{kroś} – od nazwy *borówczarka*, tj. ‘kobieta trudniąca się zbieraniem borówek’ (przezwisko odbierane jako obraza). Charakterystyczne są przezwiska osób wykonujących niezwykłe czynności, por. *Wróblarz*, *Wróblarze* _{opol} (od *wróbel*; w tym kontekście por. też: *wróblarz* ‘jastrząb polujący na wróble’ _{gar}) – przezwisko lubiących łąpać wróble, *Piszkała* _{dąb-tar} – chytył ptaki, paszkoty, *Psiarz* _{dąb-tar} (*psiarcz* ‘zawodowy hodowca psów’ _{dąb-tar}, *psiarcz* ‘hycel’ _{prud}, *psiarcz* ‘rakarz’ _{iż, rzesz}) – chytył i hodował psy, które zabijał i z których wytapiał sadło jako medykament na schorzenia płuc, *Szczur* _{dąb-tar} (od *szczur*) – pracuje przy melioracji i łąpie piżmaki (szczury wodne) w rowach.

Przezwiska odnoszące się do określonej grupy osób i przezwiska zbiorowe

Drugi zbiór gwarowych przezwisk motywowanych pracą, rodzajem wykonywanych zajęć i działalności zawodowej tworzą antroponimy nieoficjalne przyjmujące formę liczby mnogiej w celu określenia przedstawicieli zbiorowości. Rozpatrzenie tych antroponimów przezwiskowych z uwzględnieniem kryterium semantycznego pozwala na wyróżnienie głównych grup oraz wyszczególnienie konstytuujących je podstaw apelatywnych.

Przezwiska rodzin motywowane pracą, rodzajem zajęć i zawodów. Znaleźć można odniesienia do motywowanych wykonywanym zawodem, zajęciem przezwisk całej rodziny lub kilku rodzin, por. *Kominiarz* – *Kominiarze*¹³ _{opol} (‘dziadek przezywanych był kominiarzem’) – przezwisko całej rodziny; *Piowar* – *Piowarzy* _{opol} (‘dziadek przezywanych pracował w browarze’) – przezwisko całej rodziny, *Basista* – *Basiści* _{opol} (‘dziadek przezywanych grał w orkiestrze na basach’) – przezwisko całej rodziny, *Koziarz* – *Koziarze* _{opol} – przezwisko kilku rodzin, które hodowały kozy.

Przezwiska mieszkańców wsi motywowane pracą, rodzajem zajęć i zawodów. Z gwarami w społecznościach wiejskich wiążą się przezwiska kolektywne, nadawane mieszkańcom wsi. Rządzący się określonymi prawami dyskurs gwarowy sprzyja obiegowi tych onimów w danej zbiorowości oraz przyczynia się do ich utrwalania. Krąg przezwisk notowanych w analizowanym materiale wyznaczany jest przede wszystkim pracą jako źródłem utrzymania.

¹³ Ze względu na odniesienie przezwisk do całych rodzin obok wyekscerpowanych z opracowań nazw w liczbie pojedynczej podaje się utworzone doraźnie ich formy pluralne.

Występują przezviska mieszkańców wsi od rodzaju ich zajęcia lub powszechnego wśród nich zajęcia, zawodu: trudniących się rybołówstwem, por. *Rybiarze*_{opol} (*rybiarz* 'rybak'_{opol}) – przezvisko mieszkańców wsi zajmujących się rybołówstwem (zanotowane w Popielowie), *Rybaki* (*Rybak*¹⁴)_{ostroł} – o mieszkańcach (mieszkańcu) wioski Dęby; prowadzących (prowadzącym) gospodarkę rybną, por. *Rybusy*_{Podkarpacie} – mieszkańcy Wzdowa; zajmujących się pozyskiwaniem smoły ze smolnych pni sosnowych, por. *Smolarze* (*Smolarz*)_{ostroł} – mieszkańcy (mieszkaniec) wioski Gibałka, *Smolarze* (*Smolarz*)_{ostroł} – mieszkańcy (mieszkaniec) wioski Sul, trudniących się smolarstwem w lesie, por. *Smolarze*_{opol} (*smolarz* 'człowiek wytapiający smołę'_{Niem}) – przezvisko mieszkańców wsi trudniących się pracą w hucie w lesie; trudniących się wyrobem mazi do konserwacji metalu, drewna i skóry, por. *Maziarze*_{Polska pd-usch}; zajmujących się wyrobem koszyków, por. *Witkarze*_{opol} (por. *witka* 'wiklina na koszyki'_{opol}) – dotyczy mieszkańców wsi wypłatających koszyki (zanotowane we wsiach Chrościce i Krzyżowa Dolina), *Kosycki*_{Podkarpacie} – o ludności Woli Żarczyckiej, której głównym zawodem jest plectenie koszyków, wypłatających koszyki z łyka, por. *Opałczarze*//*Opałkarze*_{brzoz} – mieszkający w Golcowej, *Opałczarze*//*Opałkarze*, *Koszyczarze*, *Łyczaki*_{jas} – mieszkający w Zawadce Osieckiej, *Łyczki*//*Łyki*_{jas} – mieszkający w Kołaczycach; wyrabiających miotły, por. *Miotlarze*_{jas} – mieszkający w Kołaczycach; wyrabiających gonty, por. *Szyndzielarze* (*Szyndzielarz*)_{opol, strzel-opol, niem} (*szyndzielarz* 'człowiek wyrabiający gonty'_{strzel-opol, niem}) – mieszkańcy wsi, *Lajstarze*_{opol} (od niem. *Leiste* 'listwa') – przezvisko mieszkańców wsi (zanotowane we wsi Krzyżowa Dolina), *Lajstkarze*_{opol} ('wyrabiali gonty', por. *lajstka* 'gont – półfabrykat'_{opol}) – przezvisko mieszkańców wsi Krzyżowa Dolina (zanotowane we wsi Dębska Kuźnica); zajmujących się padniętą zwierzyną domową, por. *Rakarze* (*Rakarz*)_{ostroł} – mieszkańcy (mieszkaniec) wioski Cierpięta; stawiających piece, por. *Zduny* (*Zdun*)_{łom} – mieszkańcy (mieszkaniec) wioski Dobry Las; przewoźników na rzece, por. *Łodziarze*_{opol} – przezvisko mieszkańców wsi (zanotowane we wsi Dobrzeń Mały).

Tworzone były przezviska mieszkańców od: handlu, np. *Kramarze*_{Podkarpacie} – przezvisko mieszkańców Leżajska, którzy w swoim czasie trudnili się handlem; kupna i sprzedaży konkretnych dóbr, np. skupujących zwierzęce skóry, por. *Skórkarze*_{opol} (*skórkarz* 'handlarz skórami zwierząt'_{opol}) – przezvisko mieszkańców (zanotowane w Prószkowie), handlujących maślanką, por. *Maślankarze*_{Gosławice-Opole} (*maślankarz*_{koziel, strzel-opol}) – przezvisko mieszkańców wsi trudniących się sprzedażą maślanki (zanotowane w Gosławicach), *Serwaciarze*_{jas} (handlowali mlekiem, śmietaną i masłem, „dlatego w domach została im tylko serwatka” – Kurdyła, 2014a, s. 112) – mieszkańcy Glinika Polskiego, handlujących świniami, por. *Świnkarze*_{opol} (*świnkarz* 'handlarz świniami'_{prud, ciesz}) – przezvisko mieszkańców wsi handlujących świniami (zanotowane w Polskiej Nowej Wsi).

Wspomnieć trzeba przezviska mieszkańców od zajęcia: w ogrodnictwie uogólniająco – zajmujących się ogrodnictwem, por. *Kartoflarze*_{opol} – przezvisko ludności trudniącej się ogrodnictwem (zanotowane w Żerkowicach); od uprawiania warzyw, uogólniająco: zajmujących się warzywnictwem, por. *Kapuściarze*_{opol} (*kapuściarz* obraźliwie 'rolnik'_{strzel-opol}) – przezvisko mieszkańców wsi trudniących się warzywnictwem (zarejestrowane w Wino-wie), *Sałaciarze*_{opol} – przezvisko mieszkańców wsi trudniących się warzywnictwem; od

¹⁴ W nawiasie podaje się (jeśli występuje) formę singularną nazwy odnoszącą się do przedstawiciela zbiorowości.

prowadzenia konkretnych upraw ogrodniczych i polowych: sadzących, uprawiających cebulę, por. *Cebulkarze*_{prud} – ludzie z Mochowa, *Cebularze (Cebularz)*_{ostroł} – mieszkańcy (mieszkaniec) wioski Dłutówka, *Cebularze (Cebularz)*_{łom} – mieszkańcy (mieszkaniec) wioski Laski, *Cebularze (Cebularz)*_{ostroł} – mieszkańcy (mieszkaniec) wioski Todzia; *Cebularze*_{jas} – mieszkańcy Warzyc; *Cebularze*_{gor, brzoż, sanoc, rop-sędz, jas, rzesz, myślen} – o mieszkańcach Binarowej, Budziwoja, Iwonicza, Jazowej, Ropczyc, Trepczy, Trześniowa, Warzyc i Wiśniowej; od uprawy ogórków, por. *Ogórkarze*_{opol} – przewisko mieszkańców od uprawy ogórków (zanotowane w Wójtowej Wsi); *Ogórczaki*_{jas} – o mieszkańcach Pagórka; od uprawy marchwi, por. *Marchwiarze*_{n-tar} – mieszkańcy Chyżnego (zanotowane w Chyżnem), *Marchwiarze*_{n-tar} – mieszkańcy niektórych wsi polskiej Orawy (zanotowane w Podwilku); od uprawy brukwi, por. *Karpielarze*_{wad, rop-sędz} (*karpiel* ‘brukiew’) – o mieszkających w Brzezinach i Jaszczurowej, *Karpielarze//Karpielaki*_{kroś} – o mieszkających w Głowience, *Karpiele*_{kroś} – o mieszkających w Króliku Polskim; od uprawy dyni, por. *Baniarze*_{jas} (por. *bania* ‘dynia, najczęściej o owocu (*Cucurbita*)’_{lub, szt, głub, ryb}) – to mieszkańcy Łęczyn; od uprawy kukurydzy, por. *Kukurydзки*_{gor} – to mieszkańcy Dominikowic; od prowadzenia upraw rolnych i przetwórstwa rolnego, w tym od uprawiających len i wytwarzających olej lniany, por. *Olejarze*_{strzyż, jas, rzesz, brzoż} – zamieszkujący w Kożuchowie, Lubli, Lublicy, Sieklówce, Zmiennicy i Jasionce. Są też przewiska pochodzące od zajęcia, jakim jest suszenie owoców, por. *Susorcarze*_{boch} (‘od suszenia owoców’) – przewisko nadawane mieszkańcom Kamborki przez mieszkańców Rozdziela.

Przewiska mieszkańców mają swoje źródło w tym, jak ludzie coś uprawiają, np. w sposobie wspólnej uprawy marchwi i żyta, por. *Marchwiarze*_{opol} (‘bo sieją do żyta marchew’) – mieszkańcy wsi Ładza.

Podstawą przewisk mieszkańców wsi są obowiązkowe zajęcia na czyjąś rzecz, np. hodowanie zwierząt jako powinność wobec dworu, por. *Psiarze (Psiary)*_{opol} (*psiarz*_{głub}, por. też: *psiarz* ‘człowiek, który trzyma dużo psów’_{bus}) – przewisko mieszkańców wsi.

Umotywowaniem przewisk jest zbieractwo dające środki na utrzymanie, por. *Szczypkarze*_{opol} (*szczypkarze* ‘handlują szczypkami na podpałkę’_{opol}, por. też: *szczyпка* ‘drzewo na opał’_{opol}) – przewisko mieszkańców wsi zajmujących się zbieraniem opału (zarejestrowane w miejscowościach Kaniów i Świerkle).

W motywowanych pracą przewiskach mieszkańców sąsiednich wsi uchwycone zostało nastawienie do pracy oraz tempo jej wykonywania, stąd przewisko *Muły*_{kroś} (o mieszkańcach Milczy) wyszydzaające opieszałość i powolność w pracy.

Przewiska mieszkańców od obiektu przemysłowego znajdującego się w miejscowości.

Podtypem zaprezentowanych wcześniej przewisk zbiorowych są antroponimy nieoficjalne nadawane mieszkańcom wsi ze względu na obiekty przemysłowe znajdujące się w danej miejscowości, por. *Kowale*_{opol} (‘w miejscowości znajdowała się kiedyś kuźnia, czyli piec hutniczy’) – przewisko mieszkańców wsi (zarejestrowane w miejscowości Nowa Kuźnia), *Szklarze*_{opol} – przewisko mieszkańców wsi, w której okolicach znajdowała się huta szkła (zarejestrowane w miejscowości Murów-Kopice).

Uwagi uogólniające

Po szczegółowym rozpatrzeniu – przez pryzmat uwarunkowania płaszczyzny onimicznej i obszaru dyskursywnego – przezvisk motywowanych pracą, rodzajem zajęć i zawodów w gwarach polskich konieczne jest jeszcze dopełnienie tych rozważań o uwagi generalizujące.

Należy zaakcentować osadzenie analizowanej antroponomii przezviskowej w dyskursie gwarowym. Zauważa się, że zjawisko powstawania przezvisk w przestrzeniach wiejskich niewątpliwie cechuje się dynamicznością oraz swoistością tych wyznaczonych geograficznie środowisk (zob. Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 341), toteż te antroponimy nieformalne w środowisku wiejskim „są najczęściej opisywane w mikrosystemach językowych, w których powstały i były używane” (Biolik, 2016, s. 16).

Uwyraźnić trzeba kwestię podziału przezvisk ze względu na rodzaj podstaw motywacyjnych, jak bowiem się wykazuje (Biolik, 2016), przezviska antroponimiczne utworzone w wyniku proprialnej derywacji semantycznej od podstaw wskazujących na wykonywany zawód są „w mniejszym stopniu nacechowane emocjonalnie” (s. 47), por. *Baca* (: *baca*, ‘rodzina pochodzi z gór’), *Kowalowa* (: *kowalowa*, od zajęcia dziadka, który był kowalem), natomiast desubstantywne przezviska motywowane nazwami zawodów mogą być neutralne, tj. bez dodatkowego nacechowania dodatniego lub ujemnego, „jeżeli wskazują na wykonywany wcześniej zawód przez osobę nazywaną, jej bliskich i powinowatych” (s. 47), por. *Kowal* (: *kowal*, ‘dziadek miał kuźnię, był kowalem’), *Leśniczy* (: *leśniczy*, ‘jest synem leśnika’).

Podkreślić trzeba ścisły związek antroponomii przezviskowej ze wspólnotowym procesem komunikacyjnym, odniesienie do jej aktualizowania się w gronie członków lokalnych społeczności w zasięgu danej odmiany terytorialnej. Zakłada się bowiem, że i jednostkowe, i zbiorowe uczestniczenie w życiu społecznym określa przynależność do wspólnoty, m.in. regionalnej i lokalnej, cechującej się bardziej lub mniej sformalizowanym współuczestnictwem w życiu grupowym. Tym samym społecznościowe „indywidualizowanie członków danej wspólnoty komunikacyjnej” przez owe „nieoficjalne nominacje przezviskowe łączy się funkcjonalnie w akcie nazwotwórczym z jednoczesnym charakteryzowaniem wybranej osoby” (Mrózek, 2007, s. 9), która w fazie późniejszej (postnominacyjnej) „staje się nosicielem zaakceptowanego grupowo i utrwalonego w kontaktach interpersonalnych przezviska” (s. 12). Uściślijmy: ujawniająca się w spontanicznej kreacji antroponomów przezviskowych interakcja zewnętrzna pokazuje konkretne uwarunkowania powstawania tych doraźnie tworzonych „na potrzeby codziennych sytuacji komunikacyjnych” mian, a jednocześnie ukierunkowanie pojawiania się przezvisk w odnośnym „dialogu w przeszłości” (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013, s. 39).

Zaakcentować tu trzeba przesłanki ideowego odniesienia do przezviska i aktu przezywania, a więc całościowego ujęcia przezvisk w gwarach¹⁵, uwzględniającego różnorodne czynniki determinujące zaistnienie tych antroponomów nieformalnych oraz ich funkcjonowanie. Dotyczy to rozpatrzenia ich w aspektach funkcjonalnym, socjolingwistycznym i kulturowym, jak bowiem się przedkłada – wskazując na znaczenie aspektu kulturowego

¹⁵ Omówienie przezvisk na obszerniejszym materiale znajdzie się w przewidzianym w planowanej mojej monografii przedstawieniu kodu onimicznego w polskich gwarach.

„w wypadku analizowanych nazw ekspresywnych” oraz istotne kwestie, gdy się podda „obserwacji przezwiska czy inne nazwy antroponimiczne” (np. w związku przezwiskami staropolskimi „zachowują[cy] w swej strukturze dawny obraz świata, system wartości naszych przodków, które nierzadko, za sprawą stabilizacji przezwiska w formie nazwiskowej, ulegały krzepnięciu w konkretnej nazwie”) – umożliwia to „deszyfracj[ę] dawnego obrazu świata” (Rejter, 2019, s. 66). Uwyplikując znaczenie nadmienionego podejścia w kontekście powiązania rozpatrywanej w niniejszym opracowaniu kategorii przezwisk antroponimicznych (tj. motywowanych pracą, rodzajem zajęć i zawodów) z dyskursem gwarowym, można mówić o deszyfracji jako swoistym odczytywaniu kodu w sferze antroponimii przezwiskowej.

Zakończenie

Gwara stanowi niezwykle istotny element kultury wsi, ewidentna jest też wartość gwary w utrwalaniu pamięci kulturowej społeczności wiejskiej. W dyskursie gwarowym zauważa się przezwiska i ich obieg, tworzące fragment gwarowej sfery onimicznej. W płaszczyźnie tej wyraziście uwidaczniają się przezwiska motywowane pracą, rodzajem zajęć i zawodów.

Poddany rozpatrzeniu korpus materiałowy przezwisk zebranych z zasobów słownikowych polskich gwar umożliwił scharakteryzowanie tego wycinka mian z różnych obszarów gwarowych. Zaprezentowano jak najogólniej zależności odnoszenia tej kategorii przezwisk i aktów przezywania w dyskursie gwarowym do pracy i pracowania jako jednych z najistotniejszych sfer w systemie wartości społeczności wiejskiej, a jednocześnie przedstawiono rozbudowany system nazw przezwiskowych w aspekcie kryteriów celowościowych, treściowych i funkcjonalnych, określających dany typ dyskursu i jego uczestników w strukturze komunikacyjnej wspólnot lokalnych – środowiska nosicieli i użytkowników gwar. Rezultaty szczegółowej analizy sprowadzają się do wykazania i opisu głównych kategorii przezwisk – przezwisk indywidualnych oraz przezwisk zbiorowych motywowanych pracą, rodzajem zajęć i wykonywanym zawodem – i ich reprezentacji w odmianach terytorialnych języka polskiego.

Wykaz skrótów lokalizacji geograficznej

bial-podl – p.¹⁶ bialski
 białos – p. białoostocki
 biel – p. bielski
 bl – brak lokalizacji
 boch – p. bocheński
 brzes-mp – p. brzeski
 brzoz – p. brzozowski
 bus – p. buski
 chrzan – p. chrzanowski

ciech – p. ciechanowski
 cies – p. cieszyński
 Ciesz – Cieszyńskie
 CzSł – Czechosłowacja
 dąb-tar – p. dąbrowski
 dęb – p. dębicki
 ełc – p. ełcki
 gar – p. garwoliński
 giż – p. giżycki

¹⁶ p – powiat.

gliw – p. gliwicki	olsz – p. olsztyński
głub – p. głubczycki	opat – p. opatowski
gor – p. gorlicki	opocz – p. opoczyński
grudz – p. grudziądzki	opol – p. opolski
iłż – p. iłżecki	os-maz – p. ostrowski
jas – p. jasielski	ostroł – p. ostrołęcki
kal – p. kaliski	ośw – p. oświęcimski
karw – p. karwiński	pd – południowy
kęp – p. kępiński	pd-wsch – południowo-wschodni
kiel – p. kielecki	pd-zach – południowo-zachodni
Kiel – Kieleckie	piń – p. pińczowski
klucz – p. kluczborski	pis – p. piski
konec – p. konecki	płoc – p. płocki
koniń – p. koniński	pn – północny
koziel – p. kędzierzyńsko-kozielski	Pom – Pomorze
krak – p. krakowski	prud – p. prudnicki
krap – p. krapkowicki	przas – przasnyski
kroś – p. krośnieński	pszcz – p. pszczyński
lim – p. limanowski	p-tryb – p. piotrkowski
lip – p. lipnowski	pułt – p. pułtowski
lub – p. lubelski	rac – p. raciborski
lubl – p. lubliniecki	radomisz – p. radomiszczanski
łęcz – p. łęczycki	radzym – p. radzyński
łom – p. łomżyński	rawic – p. rawicki
Maz – Mazowsze	RCzes – Republika Czeska
mław – p. mławski	rop-sędz – p. ropczycko-sędziszowski
Mp – Małopolska	ryb – p. rybnicki
Mr – Mazury	ryp – p. rypiński
mik – p. mikołowski	rzesz – p. rzeszowski
mist – p. mistecki	Rzesz – Rzeszowskie
myślen – p. myślenicki	sand – p. sandomierski
nam – p. namysłowski	sanoc – p. sanocki
nidz – p. nidzki	sier – p. sieradzki
niem – p. niemodliński	strzel-opol – p. strzelecki
Niem – Niemodlińskie	stryż – p. strzyżowski
niż – p. nizański	suw – p. suwalski
n-sąd – p. nowosądecki	szam – p. szamotulski
n-tar – p. nowotarski	szczyc – p. szczycieński
n-tom – p. nowotomyski	szt – p. sztumski
nys – p. nyski	Śl – Śląsk
ok – okolice	ŚlCiesz – Śląsk Cieszyński
oles – p. oleski	śrem – p. śremski
oleś – p. oleśnicki	Świętokrz – Świętokrzyskie
olk – p. olkuski	tar-gór – p. tarnogórski

tarn – p. tarnowski
 tarnob – p. tarnobrzezski
 tcz – p. tczewski
 tys – p. tyski
 tuch – p. tucholski
 wad – p. wadowicki

wiel – p. wieluński
 włod – p. włodawski
 wodz – p. wodzisławski
 Wr – Warmia
 złotow – p. złotowski
 żyw – p. żywiecki

Literatura

- Barańska, M. (2009). Zbiorowo-regionalne przezwiska na pograniczu polsko-wschodniostowiańskim. W: A. Chudzik, R. Gadamska-Serafin, H. Kosętko (red.), *Podkarpacie. Język – literatura – kultura* (s. 81–90). Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jana Grodka.
- Biolik, M. (2016). *Słowotwórstwo antroponimów nieoficjalnych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Cieślakowa, A. (1998). Miejsce przezwiska w systemie antroponimicznym (historia a współczesność). W: S. Warchoł (red.), *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich*, cz. 1 (s. 71–80). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Cieślakowa, A. (2005a). Przezwiska. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 119–134). Wydawnictwo IJP PAN.
- Cieślakowa, A. (2005b). Przezwiska zbiorowe i przydomki. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 177–180). Wydawnictwo IJP PAN.
- Długosz-Kurczabowa, K. (2020). *Słownik gwary zagnańskiej*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Gadomski, H. (2022). *Słownik dialektu kurpiowskiego*. Związek Kurpiów.
- Gala, S. (2014). Słowotwórstwo nazwisk i przezwisk ludności byłego powiatu piotrkowskiego. W: S. Gala, *Wybór pism dialektologicznych i onomastycznych* (red. I. Jaros) (s. 415–459). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Giedz, T. (1998). Przezwiska o charakterze metaforycznym i metonimicznym mieszkańców wsi Brzeźno w woj. chełmskim. W: S. Warchoł (red.), *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich*, cz. 1 (s. 121–126). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Karaś, M. (red.). (1977). *Słownik gwar polskich. Źródła*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Karaś, M. (red.). (1979–1982). *Słownik gwar polskich* (t. 1). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Karłowicz, J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* (t. 1–6). Akademia Umiejętności.
- Kleszcz, K. (1998). Przezwiska używane współcześnie we wsi Grodziec. W: S. Warchoł (red.), *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich*, cz. 1 (s. 171–177). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kolberg, O. (1964). *Dzieła wszystkie*, t. 28: *Mazowsze*, cz. V. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza–Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
- Kołodziejczykowa, D., Sobolewska, K. (red.). (2014). *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (t. 6). Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego.
- Kowalska, M. (2010). Przezwiska antroponimiczne i przydomki w Pisarzowej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, 5, 137–143.
- Kucharzyk, R. (red.). (2015–2023). *Słownik gwar polskich* (t. 9, z. 2–t. 10, z. 4). Instytut Języka Polskiego PAN.

- Kurdyła, T. (2014a). Jak Hauczek z Kapcanem – rzecz o gwarowych przezviskach mieszkańców sąsiednich wsi. W: E. Rudnicka-Fira, M. Błasiak-Tytuła (red.), *Język w środowisku wiejskim. Gwara – społeczeństwo – kultura*, t. 2 (s. 105–119). Collegium Columbinum.
- Kurdyła, T. (2014b). Język ludowy a inne odmiany polszczyzny (uwagi teoretyczne). W: M. Rak, K. Sikora (red.), *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia. Materiały konferencji naukowej „Gwara i tekst”, Kraków, 27–28 września 2013 r.* (s. 65–79). Księgarnia Akademicka.
- Kurek, H. (2003). *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- Kurek, H. (2004). Gwara – wartość podstawowa wiejskiego obszaru językowo-kulturowego. *Rozprawy Komisji Językowej*, 49, 247–255.
- Kurek, H. (2018). Słownictwo gwarowe w epoce globalizacji. W: R. Przybylska, M. Rak, A. Kwaśnicka-Janowicz (red.), *Historia języka, dialektologia i onomastyka w nowych kontekstach interpretacyjnych* (s. 203–209). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Łobodzińska, R. (1998). Antroponimy nieoficjalne we wsi Brzezówka (gmina Szczucin). W: S. Warchoł (red.), *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich*, cz. 1 (s. 241–247). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Łobodzińska, R., Tomczak, L. (1988). *Współczesne przezviska polskie. Analiza formalna i znaczeniowa*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Mrózek, R. (2007). *Słownik motywacyjny antroponimów przezviskowych socjolektu młodzieżowego*. Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Nitsch, K. (b.d.). *Kartoteka „Słownika gwar polskich”*. Pobrane 19 czerwca 2025 r. z: <http://rcin.org.pl/publication/37156>.
- Okoniowa, J. (red.). (2001–2014). *Słownik gwar polskich* (t. 6–9, z. 1). Instytut Języka Polskiego PAN.
- Perzowa, H., Kołodziejczykowa, D. (red.). (2002–2006). *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (t. 4–5). Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego.
- Pluta, F. (1973). *Słownictwo Dzierżystawic w powiecie prudnickim*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pluta, F. (2001). Przezviska ludowe z okolic Głogówka. W: F. Pluta, *Studia językoznawcze. Historia języka, dialektologia, onomastyka* (s. 441–446). Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej [w Częstochowie].
- Reichan, J. (red.). (1983–1991). *Słownik gwar polskich* (t. 2–3). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Reichan, J. (red.). (1992–1998). *Słownik gwar polskich* (t. 4–5). Instytut Języka Polskiego PAN.
- Rejter, A. (2019). *Nazwy własne w kon/tekstach kultury*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rejter, A. (2024). Badania onomastyczne a nowa humanistyka. *Onomastica*, 68, 13–28. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.68.2>.
- Rudnicka-Fira, E. (2016). Ludowe antroponimy przezviskowe a gwara w dobie współczesnych przemian cywilizacyjnych. *Onomastica*, 60, 187–199. <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.60.13>.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2013). *Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej*. Wydawnictwo Poznańskie.
- Sobolewska, K. (red.). (2018–2023). *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (t. 7–9). Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego.
- Stamirowska, Z. (red.). (1987–1991). *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (t. 1–2). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stamirowska, Z., Perzowa, H. (red.). (1993). *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (t. 3). Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego.
- Szczepankowska, I. (1998). *Nomina attributiva w gwarze łomżyńskiej. Studium leksykalno-słotowórcze*. Trans Humana.
- Wyderka, B. (red.). (2000–2020). *Słownik gwar śląskich* (t. 1–17). Instytut Śląski.

- Ziajka, B. (2014a). *Językowo-kulturowy obraz świata społeczności wiejskiej utrwalony w przezwiskach i przydomkach (na przykładzie nieoficjalnych antroponimów mieszkańców Zagórza i wsi okolicznych w powiecie chrzanowskim)*. Wydawnictwo Libron – Filip Lohner.
- Ziajka, B. (2014b). Przezwiska i przydomki jako czynnik podtrzymujący gwarę. W: E. Rudnicka-Fira, M. Błasiak-Tytuła (red.), *Język w środowisku wiejskim. Gwara – społeczeństwo – kultura*, t. 2 (s. 121–130). Collegium Columbinum.